

Б. Ю. Кишакевич,

д. е. н., професор, професор кафедри зовнішньоекономічної та митної діяльності,
Національний університет "Львівська політехніка"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5721-8543>

Б. Т. Демедюк,

аспірант, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6259-7357>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.22.58

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ

B. Kyshakevych,

Doctor of Economic Sciences, Professor,

Professor of the Department of External Economic and Foreign Affairs, National University "Lviv Polytechnic"

B. Demedyuk,

Postgraduate student, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

PROBLEMS AND PROSPECTS OF THE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES IN EUROPEAN COUNTRIES

У статті проаналізовано головні виклики та перспективи подальшого розвитку малого та середнього бізнесу в країнах Європи. Відзначено, що пріоритетним напрямком розвитку МСП повинна стати цифрова трансформація та інвестування в ресурси, необхідні для ефективного впровадження цифрових рішень. Наведено аргументи щодо можливості використання аутсорсингу цифрових послуг сторонніми постачальниками, які можуть надати необхідну експертизу за нижчою ціною. Показано, що МСП в Європі стикаються з рядом викликів у зв'язку з сучасними глобальними та регіональними тенденціями. До таких викликів було віднесено: проблеми доступу до кредитів та інших джерел фінансування, що стримує їх зростання МСП; тягар бюрократії; зі зростанням глобалізації МСП повинні конкурувати не тільки на місцевому рівні, а й на міжнародному ринку; економічна та політична нестабільність у деяких регіонах та інші глобальні виклики; відставання у впровадженні цифрових технологій.

The article analyzes the main challenges and prospects for the further development of small and medium-sized businesses in European countries. While quick and significant support from European governments has helped protect small businesses from the economic impact of the pandemic, new threats have emerged following Russia's unprovoked aggression against Ukraine. It was noted that digital transformation and investment in the necessary resources for the effective implementation of digital solutions should become a priority direction of SME development. Arguments are made for the possibility of outsourcing digital services to third-party providers who can provide the necessary expertise at a lower cost. It was underlined that the prospects for the development of SMEs in

European countries include: intensive development and adoption of digital technologies, which will give SMEs the opportunity to optimize their processes, expand markets and compete with larger players; the European Green Course, which enables SMEs to develop environmentally friendly solutions, goods and services, meeting the demand for sustainable production; numerous funding programs that the European Union offers to train and support SMEs and that will contribute to their development and innovation. It was stressed that SMEs in Europe face a number of challenges in connection with current global and regional trends: many SMEs face problems of access to credit and other sources of financing, which restrains their growth; although the EU is trying to simplify regulation for SMEs, some businesses are still burdened by red tape; with the growth of globalization, SMEs must compete not only at the local level, but also on the international market; economic fluctuations, political instability in some regions and other global challenges may affect SMEs in Europe; lagging in the implementation of digital technologies. We concluded that digital transformation and investment in the necessary resources for the effective implementation of digital solutions should become a priority for SMEs. They should also consider outsourcing digital services to third-party providers who can provide the necessary expertise at a lower cost.

Ключові слова: малі та середні підприємства, цифровізація економіки, МСП, проблеми та перспективи, країни Європи, малий та середній бізнес.

Key words: small and medium-sized enterprises, digitalization of the economy, SMEs, problems and prospects, European countries, small and medium-sized businesses.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

За останні кілька років світова економіка пережила низку глибоких потрясінь, які помітно вплинули на МСП та підприємців. Хоча швидка та значна підтримка з боку урядів допомогла захистити малий бізнес від економічного впливу пандемії, після неспровокованої агресії Росії проти України з'явилися нові загрози. Зростання геополітичної напруженості та глобальних фінансових ризиків, висока інфляція, жорсткіша монетарна та фінансова політика, напруга у фінансовому секторі, нестача робочої сили, торговельні бар'єри та уповільнення інтеграції в глобальні ланцюги створення вартості — все це ускладнює економічне середовище, у якому функціонують МСП країн Європи. Підвищення відсоткових ставок робить погашення боргу дорожчим для МСП та підприємців, оскільки багато з них мають велику заборгованість. Краще розуміння коротко-, середньо- та довгострокових викликів МСП має вирішальне значення для сприяння сталому зростанню та довгостроковій стійкості. Швидкі темпи впровадження цифрових технологій теж є значним викликом для малого та середнього бізнесу. Усе це обумовлює актуальність проблеми ідентифікації проблемних аспектів функціонування МСП з метою вироблення дієвих програм стимулювання та підтримки підприємництва у країнах Європи.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам аналізу зовнішнього та внутрішнього середовища функціонування малого та середнього бізне-

су у Європі присвячено чимало публікацій. У роботі [4] проаналізовано рушійні сили та перешкоди на шляху підвищення енергоефективності європейських МСП у різних галузях промисловості. Було проведено аналіз результатів семи проектів ЄС з метою виявлення тенденцій, пов'язаних із енергоефективністю на європейських МСП, що дозволило об'єднати та перехресно перевірити результати цих проектів. Аналіз показав, що навчання персоналу, сприяння проведенню енергоаудитів, розробка заходів корпоративної політики та співробітництво між МСП, які беруть участь в одному і тому ж ланцюжку поставок, є ключовими механізмами покращення впровадження заходів з енергоефективності у МСП.

Дослідження [6] присвячене вивченню перешкод, з якими сільські МСП стикаються при впровадженні інновацій в ЄС. Авторами було показано, що основними перешкодами при впровадженні інновацій у сільських МСП є недоліки зовнішнього середовища для інновацій, невідповідна інноваційна політика та заходи підтримки, брак знань та навичок усередині компаній, труднощі із рекрутингом нової кваліфікованої робочої сили та низька конкурентоспроможність порівняно з міськими МСП.

У статті [7] обговорюються проблеми, з якими стикаються малі та середні підприємства (МСП) під час отримання фінансування, які є критичними питаннями для їх зростання та розвитку. У статті підкреслюється, що МСП часто не мають застави та кредитної історії, що ускладнює для них отримання позик від традиційних фінансових установ. Авторами досліджено також два підходи до організації підприємництва -Effectuation і Bricolage, які зосереджуються на внутрішній винахідливості та максимальному використанні наявних ресурсів.

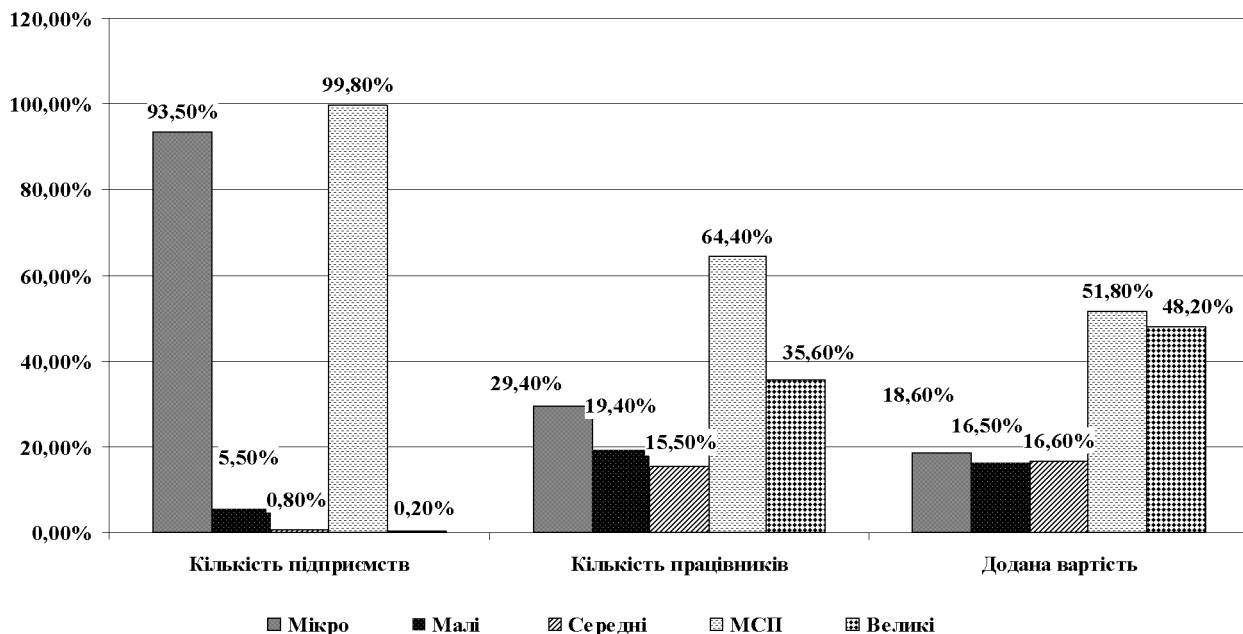

Рис. 1. Функціонування МСП та великих підприємств у Європі в 2022 році

Джерело: на основі [1].

У документі наведено десять стратегій, які можуть обирати підприємці для подолання проблеми з фінансуванням і досягнення сталого зростання.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — проаналізувати проблеми та перспективи розвитку малого та середнього бізнесу в країнах Європи із врахуванням сучасних викликів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Європейські малі та середні підприємства, які значною мірою є основою європейської економіки останнім часом зіткнулись із непростими викликами, пов'язаними пандемією COVID-19 та військовою агресією Росії проти України, що спричинило посилення фіскального тиску, зростанням інфляції тощо. Зі збільшенням залежності від цифрових та Інтернет-технологій малим і середнім підприємствам може бути важко встигати за темпами технологічних змін, що може поставити їх у невигідне конкурентне становище у порівнянні із великими компаніями.

У той час як темпи цифровізації прискорилися під час першої фази кризи COVID-19 і допомогли багатьом компаніям подолати економічний шок, низці невеликих компаній продовжує бракувати навичок, необхідних для максимального використання цифрових технологій, що збільшує ризики посилення диспропорції діджиталізації. Малі фірми також мають труднощі з доступом до мереж, які можуть надати цифрові рішення, даних і передачі інформації. Крім того, незважаючи на те, що малі фірми мають значний потенціал для стимулювання переходу на "зелену" технологію та розгортання більш стійких, відповідальних і циркулярних ланцюжків створення вартості, ці переходи також стикаються із значними проблемами.

З початку 2020 року через пандемію Covid-19 24 мільйони МСП ЄС-27 та загалом МСП у всьому світі зіткнулися з безпрецедентною економічною невизначе-

ністю та потрясіннями. Більше того, протягом 2021 та 2022 років МСП стикалися з труднощами при наймі нових співробітників для задоволення несподівано різкого відновлення попиту, а також стикалися з численними новими проблемами. Рівень інфляції різко збільшився, особливо у 2022 році, що також спровокувало зростання відсоткових ставок, що, у свою чергу, знижує доступ до фінансів. Підвищені витрати на електроенергію та зростання цін на сировину чинять додатковий тиск на підприємства. Крім того, припинення фінансової допомоги з боку урядів через тенденцію до зниження пандемії знизило потенціал стійкості і піддало подальшому ризику крихкий стан більшості МСП. Для підприємств, розташованих у деяких країнах, ризик був вищим через географічну та економічну близькість до України та Росії. Нарешті, одночасно з вирішенням надзвичайно важливих економічних та соціальних проблем за останні кілька років МСП також мали підготуватися до переходу до цифрової та сталої економіки.

Згідно з даними Євростату, МСП становлять 99% усіх підприємств у нефінансовій сфері ЄС і на цих підприємствах працює майже половина його працівників [6].

Пандемія COVID-19, карантин та збої в ланцюжках постачання змусили багато компаній у всьому світі припинити діяльність та звільнити працівників. Менші компанії виявилися більш стійкими до викликів пандемії COVID-19, ніж великі компанії в цьому секторі [6]. Проте малі та середні підприємства, як правило, відстають у впровадженні сучасних технологій, що потребує розроблення відповідних програм підтримки зі сторони органів влади.

Аналогічна ситуація склалась також у Великій Британії. Майже 82% компаній, які взяли участь у опитуванні представників МСП Великої Британії Client 360, відзначили, що вартість життя негативно впливає на їх бізнес. Перехід до NetZero економіки до 2050 року має життєво важливе значення, і прогрес, якого продовжу-

ють досягати МСП, має вирішальне значення. Згідно із NetZeroMonitor, запущеного в листопаді минулого року 93% малих і середніх підприємств Великої Британії вважають проблеми сталого розвитку важливими, а 83% відзначають, що вони стали більш важливими для них протягом останнього року, незважаючи на вищі витрати на енергію та продовження впливу Brexit [8].

Згаданий інфляційний тиск у ЄС також спотворює картину економічної стійкості МСП ЄС. Наприклад, на перший погляд показники доданої вартості за 2022 рік свідчать про те, що МСП повернулися до нормального шляху зростання, незважаючи на останні політичні та економічні потрясіння. Зокрема, МСП ЄС-27 продовжували зростати у 2022 році, причому їхня додана вартість у секторі нефінансового бізнесу збільшилась у поточних цінах на 6,7%. Проте додана вартість вимірюється в поточних цінах, і, як наслідок, сильне зростання доданої вартості у 2022 році відображає посилення інфляції. З урахуванням гармонізованого індексу споживчих цін (НІСР) за 2022 рік стає очевидним, що додана вартість фактично впала на 2,3%. Цей негативний розвиток минулого року дещо компенсується показником зайнятості. Зайнятість у МСП зросла на 2,4% у 2022 році. Оцінки на 2023 рік вказують на відсутність суттєвих змін у цій складній ситуації. Очікується, що додана вартість МСП ЄС-27 у секторі нефінансового бізнесу зросте на 5,2% цього року, але в незмінних умовах, тобто з поправкою на інфляцію.

Більш детальний аналіз розподілу МСП ЄС-27 за галузями нефінансового бізнесу показує, що у 2022 році МСП були зосереджені в кількох галузях, а саме в оптовій та роздрібній торгівлі, в якій МСП становили 24% усіх МСП ЄС-27, професійна, наукова та технічна діяльність (20%) та 3) будівництво (15%) (рис. 2).

Незважаючи на існуючі проблеми, існують цілі екосистеми, де МСП вдалося розширити свій бізнес під час кризи. Дані за 2022 рік, скориговані на інфляцію, показують, що МСП у двох промислових екосистемах продемонстрували зростання доданої вартості в реальному вимірі — це були — відновлювані джерела енергії та роздрібна торгівля. Зайнятість МСП зросла в усіх 14 промислових екосистемах, причому найбільше відновлення зайнятості МСП відбулося в тих екосистемах, які найбільше постраждали від обмежень, викликаних пандемією, особливо в туризмі (8%) і соціальній економіці (3,8%) [1].

Податковий тягар у країнах Європи відрізняється в залежності від конкретної країни, її економічної політики, соціальних програм і історичних обставин. В деяких

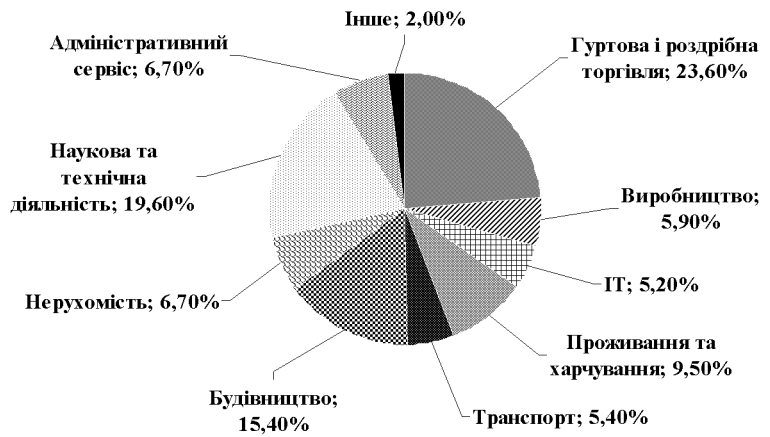

Рис. 2. Розподіл МСП ЄС-27 за галузями нефінансового бізнесу у 2022 році

Джерело: на основі [1].

країнах податковий тягар може бути відносно високим, особливо якщо держава фінансує багато соціальних програм, в інших він може бути поміркованим або низьким. Данія, Норвегія, Швеція відомі своїми високими податковими ставками, особливо по податку на доходи фізичних осіб. Однак ці високі ставки дають змогу фінансувати широкий спектр соціальних послуг, таких як безкоштовна освіта, медичне обслуговування та гарантовані пенсії. Франція також має високий податковий тягар, особливо для корпорацій. Знову ж таки, це підтримує розширену систему соціального забезпечення. З іншого боку, Ірландія відома своєю низькою корпоративною податковою ставкою (12,5%), що робить її привабливою для міжнародних корпорацій, які хочуть вести бізнес в Європі. Естонія впроваджує унікальну систему, за якої прибуток корпорацій оподатковується лише тоді, коли він виплачується у вигляді дивідендів. Це

Виклики для МСП

1. **Обмежені ресурси.** МСП часто мають обмежений бюджет і менше людських ресурсів для інвестицій у нові технології та навчання персоналу.
2. **Відсутність фахівців.** У великих компаніях часто є спеціалізовані команди ІТ-спеціалістів, тоді як в МСП є брак експертів для вибору та впровадження технологій.
3. **Страх перед змінами.** Деякі МСП можуть бути консервними або не готовими до швидких змін, які приносять цифрові технології.

Можливості для МСП:

1. **Гнучкість.** МСП зазвичай менш бюрократичні та можуть швидше адаптуватися до нових технологій, якщо є мотивація та ресурси.
2. **Персоналізація.** МСП можуть використовувати цифрові технології для створення більш персоналізованих та цільових продуктів та послуг для своїх клієнтів.
3. **Доступ до нових ринків.** Інтернет та електронна комерція дозволяють МСП долати географічні обмеження і досягати глобальної аудиторії.

Порівняння з великими компаніями:

1. **Швидкість упровадження.** Великі компанії можуть мати більше ресурсів для інвестування в цифрові технології, але вони також можуть бути менш гнучкими через свою структуру.
2. **Експертиза.** Великі компанії зазвичай мають доступ до кращих технічних знань та ресурсів.
3. **Масштаб операцій.** Великі компанії можуть легше масштабувати свої цифрові ініціативи, отримуючи більше вигоди від економії масштабу.

Рис. 3. Виклики та можливості у впровадженні цифрових технологій для МСП у порівнянні із великими компаніями

Джерело: побудовано автором.

СУЧАСНІ ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ, ЯКІ РЕАЛІЗУЮТЬ МСП КРАЇН ЄВРОПИ
Облікові та управлінські системи (ERP) Дозволяють автоматизувати рутинні процеси, такі як облік, управління запасами, продажі та відносини з клієнтами.
CRM-системи (системи управління відносинами з клієнтами) Допомагають у взаємодії з клієнтами, відслідковуванні продажів та підтримці лояльності клієнтів.
E-commerce платформи Дозволяють МСП розширювати свій ринок за межі локального рівня, забезпечуючи онлайн-торгівлю.
Соціальні медіа та онлайн-маркетинг Інструменти для просування продукції, залучення аудиторії та збільшення відомості про бренд.
Хмарні рішення Надають гнучкість, доступність та ефективність в управлінні даними та ресурсами.
Соціальні медіа та онлайн-маркетинг Інструменти для просування продукції, залучення аудиторії та збільшення відомості про бренд.
Інструменти аналітики та BigData Допомагають аналізувати великі об'єми даних для кращого розуміння ринкових тенденцій та попиту клієнтів.
Інтернет речей (IoT) Може бути корисним для автоматизації виробничих процесів, відстеження запасів або моніторингу робочого обладнання.
Штучний інтелект (AI) та машинне навчання Для автоматизації рутинних задач, покращення рекомендацій клієнтам та оптимізації бізнес-процесів.
Технології віртуальної (VR) та доповненої реальності (AR) Можуть бути використані для тренінгів, презентацій продукції або надання унікального досвіду для клієнтів.

Рис. 4. Сучасні цифрові технології, які реалізують МСП країн Європи

Джерело: побудовано автором.

може створювати стимули для реінвестицій. Вважається, що податкове навантаження на МСП є найвищим у Скандинавських країнах. Ставки для малих та середніх підприємств (МСП) у Скандинавських країнах були такими:

— У Данії корпоративний податок — 22%. Немає специфічних пільг для МСП у порівнянні з більшими компаніями в плані ставки корпоративного податку.

— У Норвегії корпоративний податок — 22%. Також, немає відмінностей в ставках для МСП та великих компаній. Однак можуть існувати додаткові пільги або ініціативи, які підтримують МСП в інших аспектах.

— У Швеції корпоративний податок — 20,6%. Швеція знизилася свою корпоративну податкову ставку в останні роки, але, як і в інших скандинавських країнах, не робить відмінностей між МСП та великими компаніями щодо основної ставки корпоративного податку.

У цих країнах також існують різні податкові стимули, пільги та інші ініціативи, які можуть впливати на податковенавантаження для МСП. Загалом, важливо розуміти, що "важкий" податковий тягар є відносним поняттям. Для деяких підприємців високі податки можуть здаватися обтяжливими, тоді як інші можуть погоджуватися з вищими податками, якщо вони отримують

високий рівень додаткових послуг або інші переваги.

Малі та середні підприємства у Європі, як і в інших частинах світу, стикаються з рядом особливих викликів і можливостей, коли йдеться про впровадження цифрових технологій, особливо в порівнянні з великими компаніями. На рис. 3 зроблено порівняння переваг та проблемних аспектів впровадження цифрових технологій МСП у порівнянні із великими компаніями. Декілька європейських країн виділялися своїми інвестиціями в цифрові технології для малого та середнього бізнесу (МСП). Так, в Німеччині реалізується програма "Industrie 4.0", яка спрямована на цифрову трансформацію промисловості, у Франції — програма "LaFrenchTech", яка підтримує стартапи та інновації.

На рисунку 4 подано перелік цифрових технологій, які найчастіше реалізуються МСП у країнах Європи.

У Європі рівень регулятивних вимог до ведення бізнесу МСП може відрізнятись в залежності від країни. Однак, як правило, розвиненіші економіки мають схильність до більшої регуляції у порівнянні з менш розвиненими. На основі звітів "DoingBusiness" [4] можна вказати європейські країни, в яких існують певні регулятивні вимоги або бюрократичні перешкоди для МСП:

— Хоча Франція є однією з найбільших економік Європи, вона часто критикується за високий рівень бюрократії, особливо в сфері податків, трудового законодавства та соціального забезпечення.

— Італійське законодавство може бути складним і часом непередбачуваним, особливо в областях, таких як ліцензування та дотримання стандартів.

— Бельгія має досить високий рівень регуляції у ряді секторів, особливо в сферах трудових відносин та соціального захисту.

— Після фінансової кризи Греція зробила ряд реформ, але деякі сектори бізнесу все ще залишаються високо регульованими.

ВИСНОВКИ

Таким чином, до перспектив розвитку МСП в країнах Європи можна віднести: інтенсивний розвиток та прийняття цифрових технологій, що дасть МСП можливість оптимізувати свої процеси, розширювати ринки та конкурувати з більшими гравцями; Європейський Зелений Курс, який надає можливість МСП розвивати екологічно чисті рішення, товари та послуги, відповідаючи попиту на стале виробництво; численні програми фінансування, які Європейський союз пропонує для навчання та підтримки МСП і які сприятимуть їхньому розвитку та інноваціям. Проте МСП в Європі стикаються з рядом викликів у зв'язку з сучасними глобальними та регіональними тенденціями: багато МСП зіштовхуються з проблемами доступу до кредитів та інших джерел фінансування, що стримує їх зростання; хоча ЄС намагається спростити регулювання для МСП, деякі підприємства все ще відчувають тягар бюрократії; зі зростанням глобалізації МСП повинні конкурувати не тільки на місцевому рівні, а й на міжнародному ринку; економічні коливання, політична нестабільність у деяких регіонах та інші глобальні виклики можуть впливати на МСП в Європі; відставання у впровадженні цифрових технологій.

Пріоритетом МСП повинна стати цифрова трансформація та інвестування в необхідні ресурси для ефективного впровадження цифрових рішень. Їм також слід розглянути можливість аутсорсингу цифрових послуг стороннім постачальникам, які можуть надати необхідну експертизу за нижчою ціною.

Література:

1. Di Bella L., Katsinis A., Laguera-Gonzalez J., Odenthal L., Hell M., Lozar B. Annual Report on European SMEs 2022/2023. Publications Office of the European Union. Luxemburg. 2023. doi:10.2760/028705, JRC134336.
2. OECD SME and Entrepreneurship Outlook 2023. Organisation for Economic Cooperation and Development. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/1c8a379a-en/index.html?itemId=/content/component/1c8a379a-en>
3. Офіційний сайт DoingBusiness. <https://archive.doingbusiness.org/en/doingbusiness>
4. Agrawal R., De Tommasi L., Lyons P. et al. Challenges and opportunities for improving energy efficiency in SMEs: learnings from seven European projects. Energy

Efficiency. 2023. 16. URL: <https://doi.org/10.1007/s12053-023-10090-z>

5. Uvarova I., Vitola, A. Innovation Challenges and Opportunities in European Rural SMEs. Public Policy and Administration. 2019. 18. 152-166. 10.5755/j01.pp-aa.18.1.23134.

6. Annual enterprise statistics by size class for special aggregates of activities. NACE Rev. 2. Eurostat. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/SBS_SC_SCA_R2__custom_3614453/bookmark/table?lang=en&bookmarkId=b60c08b8-2ab0-4b63-95aa-a075d057c9fa

7. Amoia-Gyarteng K. Overcoming Financial Challenges for Small and Medium Enterprises: Strategies for Entrepreneurial Success, ZBW — Leibniz Information Centre for Economics. 25 March 2023. 6 p. URL: https://mpira.ub.uni-muenchen.de/116821/1/MPRA_paper_116821.pdf

8. Gordon P. The top challenges for UK SMEs in 2023. Lloyds Bank. 14 February 2023. URL: <https://www.lloydsbankinggroup.com/insights/the-top-challenges-for-uk-smes-in-2023.html>

References

1. Di Bella, L., Katsinis, A., Laguera-Gonzalez, J., Odenthal, L., Hell, M. and Lozar, B. (2023), Annual Report on European SMEs 2022/2023, Publications Office of the European Union, Luxemburg. doi:10.2760/028705, JRC134336.
2. Organisation for Economic Cooperation and Development (2023), "OECD SME and Entrepreneurship Outlook", available at: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/1c8a379a-en/index.html?itemId=/content/component/1c8a379a-en> (Accessed 15 Oct 2023).
3. Official site of DoingBusiness (2023), available at: <https://archive.doingbusiness.org/en/doingbusiness> (Accessed 15 Oct 2023).
4. Agrawal, R., De Tommasi, L., Lyons, P. et al., (2023), "Challenges and opportunities for improving energy efficiency in SMEs: learnings from seven European projects", Energy Efficiency, vol. 16, available at: <https://doi.org/10.1007/s12053-023-10090-z>
5. Uvarova, I. and Vitola, A., (2019), "Innovation Challenges and Opportunities in European Rural SMEs", Public Policy and Administration, vol. 18, pp. 152—166, 10.5755/j01.ppaa.18.1.23134.
6. Eurostat (2023), "Annual enterprise statistics by size class for special aggregates of activities", NACE Rev. 2, available at: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/SBS_SC_SCA_R2__custom_3614453/bookmark/table?lang=en&bookmarkId=b60c08b8-2ab0-4b63-95aa-a075d057c9fa (Accessed 15 Oct 2023).
7. Amoia-Gyarteng, K., (2023), "Overcoming Financial Challenges for Small and Medium Enterprises: Strategies for Entrepreneurial Success", ZBW — Leibniz Information Centre for Economics, 25 March, 2023.
8. Lloyds Bank (2023), "The top challenges for UK SMEs in 2023", available at: <https://www.lloydsbankinggroup.com/insights/the-top-challenges-for-uk-smes-in-2023.html> (Accessed 15 Oct 2023).

Стаття надійшла до редакції 30.10.2023 р.